

УДК 332.155:338.43(477.54)

Логвинова М.О.,
аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті проаналізовано сутність поняття «рентабельність», яке виступає складником економічної ефективності. Встановлено показники, які обраховують для визначення рентабельності. Надано детальну порівняльну характеристику рентабельності основних галузей сільського господарства в Україні та Харківській області, визначено чинники, які обумовлюють відмінності в рівні рентабельності. Просторові особливості рентабельності рослинництва та тваринництва адміністративно-територіальних одиниць Харківської області визначено на основі показників обсягів реалізованої продукції та з урахуванням природно-кліматичних умов території.

Ключові слова: економічна ефективність, рентабельність, сільське господарство, аграрна сфера, агропромисловий комплекс.

В статье проанализирована сущность понятия «рентабельность», которое выступает составляющей экономической эффективности. Установлены показатели, которые рассчитывают для определения рентабельности. Представлена детальная сравнительная характеристика рентабельности основных отраслей сельского хозяйства в Украине и Харьковской области, определены факторы, обуславливающие различия в уровне рентабельности. Пространственные особенности рентабельности растениеводства и животноводства административно-территориальных единиц Харьковской области определены на основе показателей объемов реализованной продукции и с учетом природно-климатических условий территории.

Ключевые слова: экономическая эффективность, рентабельность, сельское хозяйство, аграрная сфера, агропромышленный комплекс.

Lohvynova M.O. PROFITABILITY OF AGRICULTURE OF KHARKOV REGION AS INDICATOR OF ITS ECONOMIC EFFICIENCY

The article analyzes the essence of the concept of «profitability», which is a component of economic efficiency. Indicators are established that are calculated to determine profitability. A detailed comparative characteristic of the profitability of the main branches of agriculture in Ukraine and Kharkiv region is presented, factors determining the differences in the level of profitability are determined. Spatial features of the profitability of crop production and livestock in the administrative and territorial units of Kharkiv region are determined on the basis of indicators of the volumes of products sold and taking into account the natural and climatic conditions of the territory.

Key words: economic efficiency, profitability, agriculture, agrarian sphere, agro-industrial complex.

Постановка проблеми. Найважливішими завданнями агропромислового комплексу України є забезпечення продовольчої безпеки населення країни та виробництво конкурентоздатної сільськогосподарської продукції. Економічна ефективність аграрного сектору завжди залишається актуальним питанням. Узагальнюючим показником економічної ефективності сільського господарства є показник рентабельності. Дана економічна категорія значно відрізняється на різних територіях, оскільки залежить від природно-кліматичних умов, родючості ґрунтів, використання мінеральних добрив, ступеню використання природного потенціалу того чи іншого регіону.

А отже, аналіз рентабельності сільського господарства Харківської області є актуальним, оскільки дозволяє: розробити заходи щодо вдосконалення галузевої структури сільського господарства, виявити засоби поліпшення структури сільськогосподарського виробництва, його спеціалізації, визначити ефективність основних підгалузей у розрізі адміністративно-територіальних одиниць області. Крім того, існує певний перелік видів сільськогосподарської продукції, виробництво якої на даних територіях є збитковим, проте дуже важливим, тому виникає необхідність державної підтримки сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою рентабельності сільського господарства займався ряд науковців: В.Г. Андрійчук [1], Т.В. Власенко [2], О.А. Коваль [5], Т.В. Ковальова [6], Т.П. Саблук, О.О. Сосновська [16]. Зокрема, ними розроблені стратегічні аспекти розвитку рослинництва в Україні, шляхи підвищення ефективності галузі за рахунок раціонального використання земельних, матеріально-технічних і трудових ресурсів. Проблематикою рентабельності галузі тваринництва займалися І.Ю. Бісюк [3], І.М. Демчак [3], Д.М. Микитюк [3], А.В. Мовчанюк [9], Т.І. Яворська [18] та ін. Деякі аспекти економічної ефективності, зокрема рентабельності сільського господарства, були розглянуті у працях вітчизняних економіко-географів: Н.В. Добровольської [4], Г.О. Кулешової [10], С.В. Кострікова [4], Л.М. Немець [10, 11], І.І. Кучера [7], З.П. Панькова [13].

Проте, незважаючи на ряд наукових праць з даної тематики, багато питань на цей час залишаються невирішеними та вимагають подальшого наукового обґрунтування і практичного розв'язання, особливо на регіональному рівні, оскільки аграрна сфера все більше опиняється під впливом економічних та політичних факторів.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні територіальних особливостей рентабельності сільськогосподарського виробництва Харківської області. Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання: проаналізувати сутність поняття «рентабельність» як категорії економічної ефективності; визначити рентабельність сільськогосподарських культур та продукції тваринництва в Харківській області у порівнянні із загальноукраїнськими показниками; проаналізувати територіальні відмінності рентабельності сільського господарства Харківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до визначення В.Г. Андрійчука, під ефективністю слід розуміти економічну категорію, яка відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами. Економічна ефективність – це таке співвідно-

шення між результатами виробництва і ресурсами, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва [1, с. 397].

Поняття «рентабельність» характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємство, за рахунок грошової виручки від реалізації продукції (робіт, послуг), повністю відшкодовує витрати на її виробництво й одержує прибуток як головне джерело розширеного відтворення [1, с. 400].

Рентабельність сільськогосподарських культур залежить, значною мірою, від річних кліматичних особливостей, які впливають на врожайність культур. Вона ж коливається кожного року в залежності від погодних умов території. Що стосується Харківської області, то для цього регіону характерні: вигідне географічне положення, сприятливий помірно-континентальний клімат, висока природна родючість ґрунтів, що виступають важливими чинниками для ефективного вирощування сільгоспкультур [2, с. 11].

Збільшення врожайності сільськогосподарських культур впливає не тільки на збільшення валового збору, але й на економічну ефективність рослинництва: продуктивність праці, собівартість виробництва, цінову політику реалізації. Збільшення урожайності пов'язане з додатковими трудовими ресурсами та матеріальними витратами, проте врожайність зростає швидше, ніж додаткові витрати та засоби виробництва, тому з ростом урожайності скорочується трудомісткість виробництва і знижується собівартість вирощування сільськогосподарських культур [6].

Варто відзначити, що загалом сільське господарство в Харківській області є рентабельною галуззю (38,5%), проте рентабельність галузі в області не перевищує середньоукраїнський показник (44,7%) [12]. Рентабельність рослинництва становить 44,7%, тваринництва – 6,7%.

За період з 2007 по 2016 рр. найбільший показник рентабельності сільського господарства в області спостерігався у 2015 році (рентабельність рослинництва – 56,5%, тваринництва – 3,6%), що є рекордним для Харківської області та пов'язано із суттєвим зниженням собівартості більшості видів продукції на фоні повільного зростання цін на реалізацію

сільськогосподарської продукції та зі збільшенням урожайності соняшника та картоплі (рис. 1). Зниження рентабельності продукції рослинництва в окремі роки корелює із загальною тенденцією скорочення посівних площ, зниженням урожайності та валових зборів культур [4, с. 140].

Найбільш рентабельною в області є продукція рослинництва, зокрема вирощування соняшника (71,3%) та картоплі (56,5%), що обумовлено великим попитом даних культур, невеликими витратами на виробництво та високою прибутковістю для сільгоспвиробників (рис. 2) [12; 15; 17]. Підвищення рівня рентабельності соняшника загалом по Харківській області обумовлено загибеллю на деяких територіях зернових культур. Тому, щоб хоч трохи відшкодувати витрати, аграрії сіяли соняшник аж до середини літа. У зв'язку з невеликою кількістю опадів соняшник визрівав у надто складних умовах, проте навіть це дало йому змогу забезпечити високу ефективність.

Значно втрачає популярність серед сільськогосподарських виробників ріпак, рентабельність якого становить 28,8%, що пов'язано з високою ймовірністю вимерзання культури, пізніми посівами в ґрунт через збільшення частоти осінніх посух, оскільки в області висаджують переважно озимий ріпак. Високу рентабельність (40,1%) у Харківській області показує соя. Останнім часом в області значно збільшилась посівна площа даної культури, що свідчить про те, що до вирощування сої приєднується все більша кількість сільгоспвиробників, хоча дана культура не має високої врожайності [14].

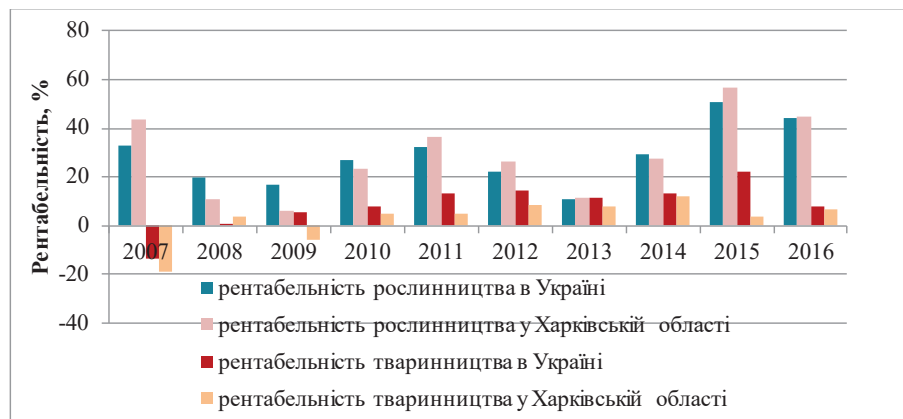
Після стійкого зниження рентабельності виробництва цукрових буряків на початку 2010-х рр. до -27% через суттєве падіння ціни на цукор внаслідок «цукрового конфлікту» в 2016 році їхня рентабельність підвищилась до 28,5%, що призвело до розширення посівних площ та збільшення валових зборів.

Вирощування овочів та плодів у Харківській області є збитковим. Найбільш збитковим є вирощування овочів закритого ґрунту (рентабельність -31,2%) через їхню високу собівартість, оскільки створення сучасних теплиць, їх опалення під час заморозків, купівля високопродуктивного насіння потребує великих капіталовкладень. Збитковість вирощування плодів становить 14,4%.

У просторовому відношенні показники рентабельності та реалізації продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області мають деякі особливості. По-перше, рослинництво є рентабельним майже в усіх районах Харківської області. По-друге, рівень рентабельності рослинництва залежить від урожайності культур [11].

Розглядаючи територіальні відмінності рентабельності продукції рослинництва, варто відзначити райони з найвищим показником рентабельності: Борівський (100,2%), Чугуївський (93,5%), Коломацький (74,8%), Вовчанський (69,5%), Сахновщинський (68,5%). Усі вони мають високу частку виробництва зернових та олійних культур, оскільки насіння соняшнику та продукти його переробки є найбільш привабливими продуктами на аграрно-продовольчому ринку, а зернові та зернобобові культури є традиційною основою харчування населення (рис. 3) [10].

Низькі показники рентабельності галузі рослинництва мають райони, для яких характерна порівняно низька врожайність сільськогосподарських культур, та райони, які відзначаються значними обсягами вирощування

Рис. 1. Динаміка рентабельності сільського господарства в Україні та Харківській області (побудовано автором за даними [12, 15])

малорентабельних цукрових буряків, що пояснюється трудомісткістю буряківництва, застарілою матеріально-технічною базою цукрових заводів та значною конкуренцією: Близнюківський (9,1%), Первомайський (17,7%), Зміївський (22,7%), Ізюмський (25,6%) райони [15].

Обсяги реалізації продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами безпосередньо визначаються обсягами їх виробництва. Тому найбільше зернових культур реалізовано підприємствами у Вовчанському, Великобурлуцькому, Лозівському, Красноградському, Балаклійському районах, цукрових буряків – у Краснокутському, Богодухівському, Золочівському, Вовчанському, Великобурлуцькому районах, соняшника – у Лозівському, Балаклійському, Ізюмському, Вовчанському, Первомайському районах [8].

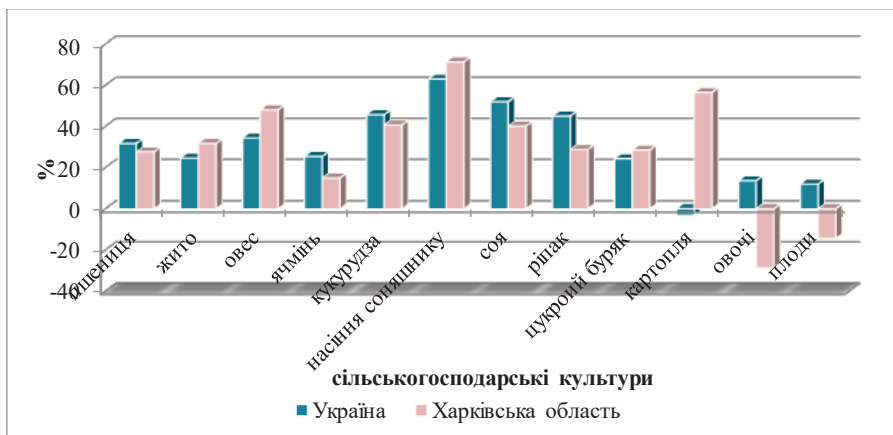

Рис. 2. Рентабельність окремих видів продукції рослинництва в Україні та Харківській області у 2016 році (побудовано автором за даними [12; 15])

Середні ціни реалізації олійних, зернових та зернобобових культур, а також цукрових буряків до 2016 року мали тенденцію до зростання, що пояснюється постійним зростанням цін в Україні (табл. 1). Це економічне явище набирає обертів останніми роками через складну політичну та економічну ситуацію в країні, тому можна із впевненістю спрогнозувати, що середні ціни реалізації сільськогосподарських культур будуть зростати. Проте цей показник не відбиває в повній мірі ефективність реалізації тієї чи іншої культури, адже він характеризує тільки абсолютні значення вартості реалізованої продукції [4, с. 141].

У зв'язку із загальним збільшенням цін на реалізацію продукції рослинництва, загальним подорожчанням матеріалів сільгоспвиробники змушені більше економити на використанні високоякісних сортів, добрив, засобів по захи-

сту рослин. Тому виникає необхідність раціонального використання агро-технічних методів, спрямованих на підвищення стійкості сільськогосподарських культур до негативних факторів природного середовища, а отже, підвищення економічної ефективності галузі рослинництва. Підвищенню економічної ефективності продукції рослинництва сприятиме збільшення

Таблиця 1

Середні ціни реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами [15]

Види культур	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Зернові та зернобобові культури, грн. за т	429,5	399,8	1189,6	1760,9	2817,8	3360,3
Насіння олійних культур, грн. за т	528,2	1308,7	3141,4	3869,8	7588,8	8576,1
Буряк цукровий фабричний, грн. за т	133,2	165,0	355,2	497,1	767,6	890,4
Картопля, грн. за т	670,4	716,5	2907,5	3703,6	3916,7	4411,4
Овочеві культури, грн. за т	694,2	2912,7	6306,2	6207,0	10314,4	11701,5
Плодові та ягідні культури, грн. за т	467,2	541,7	1948,7	2214,7	4683,6	5707,8
Тварини сільськогосподарські живі, грн. за т	2402,5	7414,7	10193,2	15252,0	20928,1	22156,9
Молоко, грн. за т	551,0	1159,3	2979,8	3664,4	4276,0	5406,5
Яйця, за тис. шт.	199,7	243,4	476,6	754,5	1184,2	1060,5

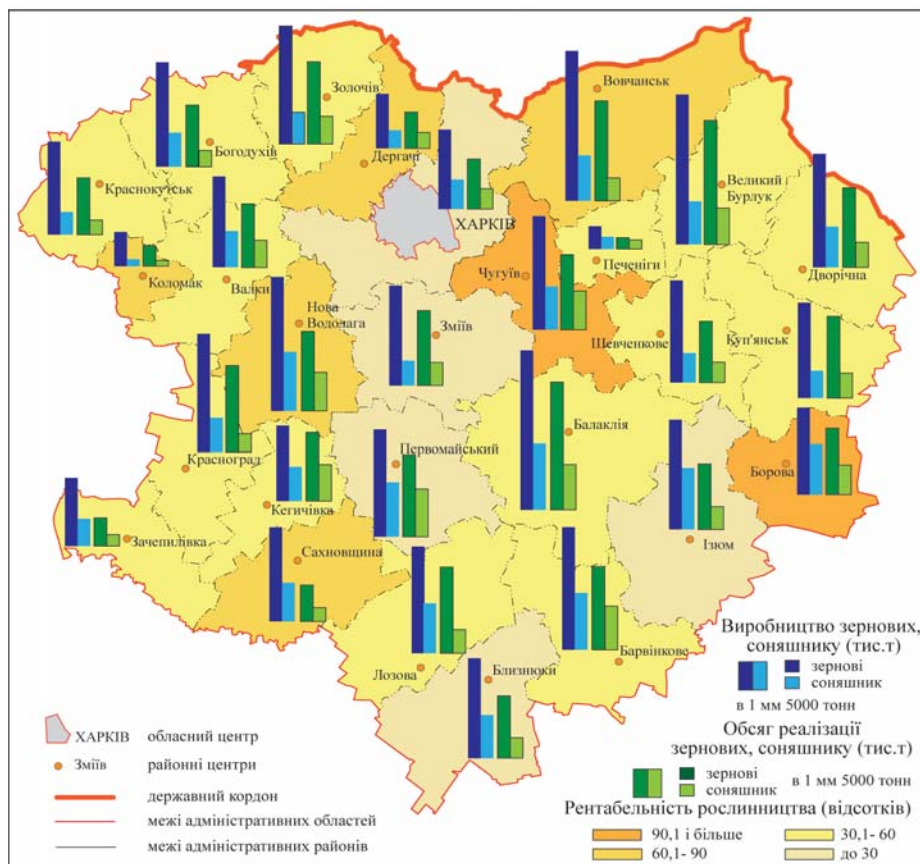
кількості нової техніки та модернізація вже існуючої, використання якісних та недорогих вітчизняних сортів насіння, використання сівозмін, враховуючи біологічні особливості сільськогосподарських культур, використання мінеральних добрив під пріоритетні культури, використання оригінальних препаратів для захисту сільськогосподарських рослин, проведення своєчасного прибирання культур та дотримання належних умов зберігання готової продукції [16].

Галузь тваринництва в Харківській області має низьку або від'ємну рентабельність, яка залежить від собівартості продукції. Зростання собівартості понад рівень закупівельних цін свідчить про неефективну організацію виробництва на сільгоспдприємствах та потребує негайного прийняття господарських рішень щодо вирішення такої ситуації. Причинами низької економічної ефективності тваринництва є суспільно-економічні відносини на селі, руйнування спеціалізованих великотварних господарств, зменшення продуктивності

худоби, скорочення поголів'я великої рогатої худоби, птиці, особливо в сільгоспдприємствах [3; 7]. Основними факторами, які сприяють збільшенню виробничої потужності тваринництва, є природи худоби, використання новітніх технологій та концентрація виробництва.

Галузь тваринництва регіону представлена скотарством, свинарством, птахівництвом, вівчарством, рибництвом. Найбільш рентабельним у тваринництві є виробництво молока (17,1%), яєць (15,2%). Нерентабельним є розведення овець (-42,9%), великої рогатої худоби (-39,9%), птиці (-11,1%) (рис. 4) [17].

Для виробництва молочної продукції у Харківській області останнім часом склалися відносно сприятливі умови через зростання рівня продуктивності кормів, впровадження інноваційних технологій, покращення якості продукції, що забезпечило суттєве переважання ціни на реалізацію над собівартістю продукції. Висока собівартість молока пояснюється подорожчанням пально-мастильних матеріалів та

Рис. 3. Територіальні особливості рентабельності рослинництва Харківської області (побудовано автором за даними [8, 15, 17])

добрив, зростанням цін на посівний матеріал для кормовиробництва, низькою якістю кормів тощо [9].

Позитивна рентабельність у виробництві курячих яєць досягнута, з одного боку, завдяки зниженню собівартості, а з іншого – завдяки підвищенню цін на реалізацію продукції. Проте суттєве падіння обсягів виробництва пов'я-

зане зі скороченням збуту на внутрішньому ринку, зниженням купівельної спроможності населення. Особливістю галузі є перевищення зростання витрат на виробництво над цінами реалізації продукції. І це при тому, що 46% загального обсягу виробництва яєць припадає на селянські господарства населення, що впливає на ціноутворення.

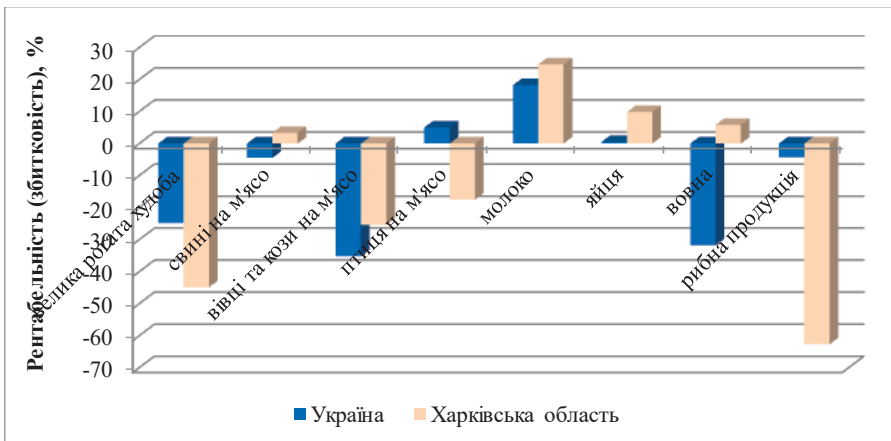

Рис. 4. Рентабельність продукції тваринництва у Харківській області (побудовано автором за даними [12; 15])

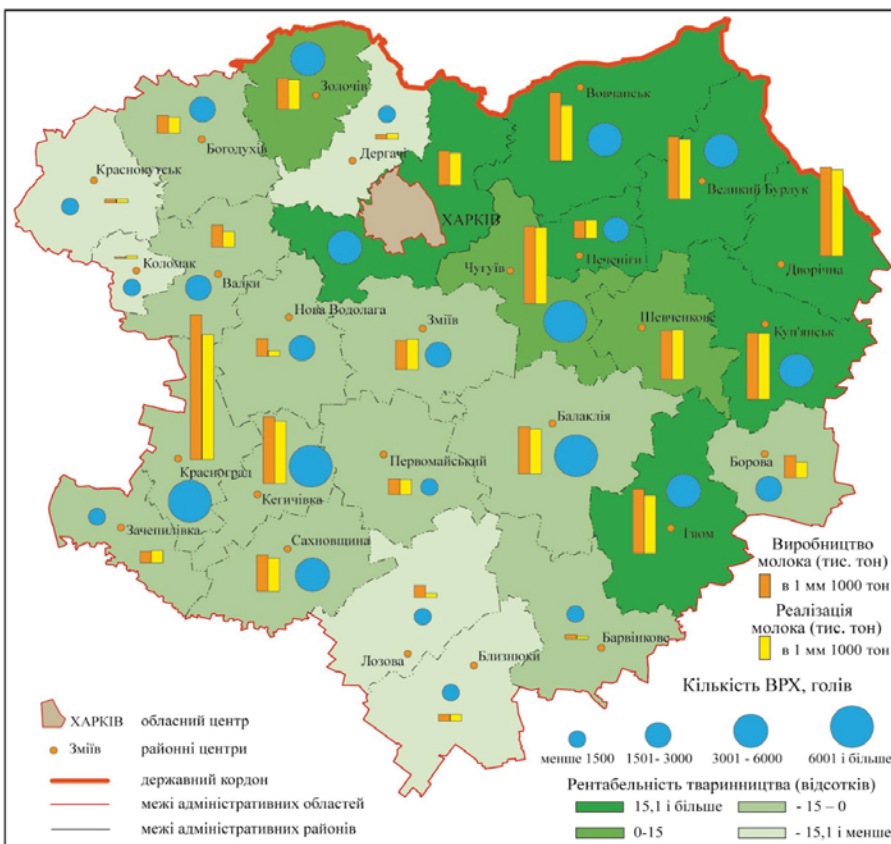

Рис. 5. Територіальні особливості рентабельності тваринництва Харківської області (побудовано автором за даними [8; 15; 17])

Невелику рентабельність у Харківській області має розведення свиней на м'ясо (0,7 %) і коливається за роками. Для підвищення продуктивності свинарства необхідно стежити за мікрокліматичними умовами у приміщеннях, використовувати високоякісні збалансовані корми [14].

Низька рентабельність розведення великої рогатої худоби пояснюється високою оплатою кормової бази галузі, відсутністю виробничо-технологічних знань у керівників сільгоспприємств, високою ціною на м'ясо, яка залежить від якості виробленої продукції та каналів її реалізації. Зниження обсягів виробництва великої рогатої худоби пояснюється диспаритетом цін на реалізацію живої маси великої рогатої худоби м'ясопереробними підприємствами і цін на реалізовані м'ясні продукти. Тому можна сказати, що виробництво м'ясної продукції має низьку конкурентоспроможність [18].

Збитковим у Харківській області є розведення птиці на м'ясо. Останнім часом велика

кількість птахофабрик стали збитковими або збанкрутіли, поголів'я птиці суттєво скоротилось, що обумовлено порушенням економічних зв'язків країни, диспаритетом цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, подорожчанням кормів, зниженням купівельної спроможності населення, неспроможністю керівників господарств ефективно організувати виробництво в сучасних економічних умовах [14, с. 7].

Найрентабельнішим тваринництвом є в північно-східних та північних лісостепових районах області: Дворічанському (38,4%), Великобурлуцькому (20,2%), Печенізькому (19,2%), Куп'янському (18,2%), Вовчанському (18,1%) (рис. 5). Дані райони мають велику площу природних пасовищ. Збитковим галузь тваринництва є в 16 адміністративних районах Харківської області, які розташовані переважно на півдні, південному заході в зоні степу [17].

Отже, підвищення рентабельності продукції сільського господарства можливе за умови збільшення обсягів її виробництва, підвищення якості, зменшення витрат праці та матеріальних засобів на одиницю продукції. Стрімке скорочення чисельності свиней, великої рогатої худоби, птиці зумовлене зменшенням обсягів споживання молока, м'яса, яєць населенням, що негативно відображається на продовольчій безпеці держави та здоров'ї нації.

Висновки з проведеного дослідження. Важливим економічним показником, який визначає доцільність виробництва того чи іншого виду продукції для сільгоспвиробників, є рентабельність. Рентабельність сільськогосподарського виробництва залежить від посівних площ, урожайності, валових зборів сільськогосподарських культур, поголів'я великої рогатої худоби, свиней, птиці тощо, умов їх утримання, способу ведення сільського господарства, що визначає собівартість виробленої продукції та ціни на її реалізацію. Сільське господарство в цілому в Харківській області є рентабельним, проте рентабельність галузі в області менша за середньоукраїнський показник. Найбільшу рентабельність має продукція рослинництва: вирощування соняшника, картоплі, вівса, кукурудзи, сої, пшениці. Збитковим в області є вирощування овочів та плодів. У ході дослідження проаналізовано

територіальні особливості рентабельності продукції рослинництва та тваринництва Харківської області в районному розрізі станом на 2016 р. Виявлено, що рентабельність рослинництва прямо пропорційна урожайності та валовим зборам.

Підвищення економічної ефективності сільськогосподарських культур можна досягнути за рахунок дотримання чітких агротехнічних прийомів, найменш витратними з яких є своєчасне збирання культур, дотримання строків сівби, використання мінеральних добрив.

Тваринництво в Харківській області має низьку рентабельність, а такі галузі, як вирощування великої рогатої худоби, свинарство, птахівництво, вівчарство, риборство взагалі є збитковими. У регіональному розрізі Харківської області найбільша рентабельність тваринництва спостерігається в північно-східних та північних лісостепових районах області, які достатньо забезпечені природними пасовищами. Підвищення рентабельності виробництва в галузі тваринництва можна досягнути за рахунок дотримання належних умов вирощування худоби, концентрації виробництва, використання новітніх технологій, що дозволить зменшити собівартість виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійчук. В.Г. Економіка аграрних підприємств. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Власенко Т.В. Фактори рентабельності виробництва зернових культур в Запорізькому регіоні. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 1 (25). С. 76–81.
3. Аналітичні дослідження ефективності функціонування галузі тваринництва на середніх і великих сільськогосподарських підприємствах / І.М. Демчак, І.Ю. Бісюк, Д.М. Микитюк та ін. К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2014. 151 с.
4. Добровольська, Н.В., Костріков С.В. Формування екологічно збалансованого землеробства Харківської області: суспільно-географічний підхід: монографія. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 276 с.
5. Коваль О.А. Рентабельність як показник економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Збірник наукових праць «Економіка. Управління. Інновації». 2014. Вип. 1 (11). С. 66–76.
6. Ковальова Т.В. Рентабельність сільськогосподарського виробництва в господарському механізмі АПК (на матеріалах сільськогосподарських підприємств Харківської області): автореф.

дис. ... кан. екон. наук: 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК». Х., 1999. 14 с.

7. Кучер І.І. Просторово-часові особливості розвитку сільського господарства Полтавської області. Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. Харків, 2012. Вип. 12 (1). С. 183–187.

8. Міста та райони Харківської області у 2016 році: статистичний щорічник / за ред. О.Г. Мамонтової. Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2017. 324 с.

9. Мовчанюк А.В. Проблеми розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області. Економіка АПК. 2012. Вип. 10. С. 146–151.

10. Немець Л.М., Лур'є А.Й., Кулешова Г.О., Ліхван В.Ф. Територіальні особливості сільського господарства Харківської області. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»: зб. наук. праць. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. Вип. 41. С. 107–115.

11. Немець Л.М., Ліхван В.Ф. Територіальні та часові особливості розвитку рослинництва Харківської області. Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. 2012. Вип. 12 (1). С. 132–137.

12. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

13. Паньків, З.П. Земельні ресурси: навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 272 с.

14. Програма розвитку тваринництва в господарствах Харківської області на 2011–2015 рр. URL: <http://old.kharkivoda.gov.ua/en/document/view/id/6112>

15. Сільське господарство Харківської області у 2016 році: статистичний щорічник / за загальною редакцією К.П. Воловікової. Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2017. 153 с.

16. Сосновська О.О., Білун С.О., Бурлака О.П. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області. Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». 2011. Вип. 4. С. 284–290.

17. Харківська область у 2016 році: статистичний щорічник / під ред. О.Г. Мамонтової. Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2017. 535 с.

18. Яворська, Т.І. Ефективність виробництва продукції скотарства у сільськогосподарських підприємствах регіону. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». Х.: Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. 2015. Вип. 3. С. 33–45.